

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

СЕЉАЧКЕ РАДНЕ ЗАДРУГЕ У ДРАГАЧЕВУ

Основни закон о задругама, који је проглашен указом Президијума Народне скупштине ФНРЈ 18. јула 1946. године, предвиђао је, поред других задружних облика, и формирање сељачких радних задруга на принципима добровољности, демократичности у уређивању међусобних односа задругара и одлучивању на скупштинама, гарантовању својине над земљиштем унесеним у задругу и обавезом да сами чланови обављају послове у својој организацији.

Те, 1946. године дефинисане су и Угледна правила сељачких радних задруга.

Међутим, у Драгачеву се још нису били стекли услови за формирање сељачких радних задруга. Тих услова није било ни после директиве Централног комитета Комунистичке партије Србије, која је, 6. септембра 1947. године, упућена среским партијским комитетима и у којој је, поред осталог, истицано:

„Темељно испитати услове за стварање радних задруга на територији ваше партијске организације и предвидети људе који долазе у обзир за руководиоце у њима“.¹

Други пленум ЦК КПЈ, одржан у јануару 1949. године, који је унео више реда, система и одговорности у активност на социјалистичком преображају села, дао је извештај о полету и оснивању сељачких радних задруга у целој земљи. Самим тим и у Драгачеву. Тада су при партијским комитетима образоване комисије за село као оперативна тела, која су се посебно бавила проблемима задругарства у целини, а нарочиту пажњу обрађала су — сељачким радним задругама.

Таква комисија формирана је и при Среском комитету КПС у Гучи, као административном седишту среза драгачевског. На њеном челу налазио се Станоје Цане Пантелић, родом из Дучаловића, борац из 1941. године и истакнути партијски активиста.²

Један од најважнијих задатака комуниста одмах је постао — формирање сељачких радних задруга. О томе како се радило, Срески комитет КПС из Гуче известио је 14. априла 1949. године Обласни комитет КПС у Титовом Ужицу:

„... Политичке припреме за формирање СРЗ вршене су и то: Што се одмах по одлуци другог Пленарног засједања ЦК КПЈ, предузело одржавање састанака са партијским јединицама, упознавање чланова КП са одлукама и на истим састанцима препресано је питање могућности стварања СРЗ у сваком (посебно) селу. Затим је С(рески) К(омитет) извршио анализу и предвидео у којим се селима могу оформити СРЗ и поново је у предвиђеним селима одржао састанак у вези прорађивања и упознавања правила Радних задруга. По том је задужен по један друг из Комитета и око Комитета, да тамо одлази и врши припреме заједно са партијском организацијом (политички). Начин рада у селу и спровођење задатака било је: После одржаног парт(иског) састанка позвати су људи на које се сматрало да ће ући у СРЗ и са њима је добро прорађено правило (упутства), а затим речено им је да се згоговоре са својим укућанима и отприлике одређен је дан када ће се вршити упис. После овога су прорађена правила у засецима на ширим конференцијама и упознато је село, са оснивањем СРЗ и уписани (су људи) у исту. Оваком агитацијом успели смо да оформимо 4. СРЗ и извршили смо припреме за још 7. села, у којима се већ уписало од 13 — 18 домаћинстава, али због територијалне величине села донели смо одлуку да их касније формирамо, тј. пред јесен да би приграбили још извештај број домаћинстава за упис. У спровођењу ових мера радило се преко масовних организација...³

Адам Грујовић, тадашњи референт за пољопривреду Среског народног одбора у Гучи, живо се сећа тог времена:

— Ја сам месец дана био на курсу у Врњачкој Бањи — да се припремим за пружање стручне помоћи при оснивању сељачких радних задруга. Срески комитет КПС у Гучи формирао је актив агитатора за ову акцију. Чини ми се да је постојао закључак о образовању 48 сељачких радних задруга у Драгачеву, што је више него села. Са члановима Комитета агитатори су одлазили у села, на партијске састанке, на зборове грађана. Чланови Партије били

су обавезни да ступе у СРЗ. У противном, искључивани су из Партије. Након убеђивања, вршен је и одређени притисак на људе да уђу у СРЗ, што је било нормално за то време. Посебно на имућније и богатије сељаке — како би, уласком у задругу, привукли и остале. Јављали су се, нормално, и отпори. Иначе, унапред је договорано и ко ће да уђе у органе сваке задруге. У Среском одбору формиран је посебан реферат за задругарство, на чијем челу је био Деспот Дејан Бојовић, радник, првоборац и комуниста, родом из Ртара.⁴

Како су образовање сељачких радних задруга прихватили сељаци, речито сведочи поменути извештај Среског комитета КПС од 14. априла:

„Држање појединих слојева сељака било је углавном да су сиромашни и један број средњака прихватили ове одлуке, док су имућнији говорили да је то добро али да у нашем срезу непостоје услови за стварање СРЗ, конкретно на конференцијама, а у селу су покушавали и говорили како браћа немогу заједно, а камо ли у СРЗ. Они су проносили пароле да се у неким задругама сечу секирама... Ово су говорили код појединаца, али нису смјели јавно да иступају, јер се у спровођењу агитације говорило о демократичности и о добровољном ступању у СРЗ, а ко неће немора иначе да не дозвољавамо да извесни који су раније или пак сада саботирали ма у чему, њима дозвољавамо да проносе разне верзије и лажи, да клевећу овакве одлуке и изградњу наше земље. Било је и тога да поједини имућни, одвраћали су неке сиромашне људе, обећавајући им да ће им они дати жита, поорати, дати дрва итд., само да се не упишу у Задругу...“⁵

Дакле, постојао је изванредан скептицизам код сељака при помисли да улазак у СРЗ значи удруживање земље и рада, што није било карактеристика искључиво прилика у Драгачеву.

Извештај Среског комитета КПС садржи и оцене о понашању чланова КПЈ. Констатовано је да је мало комуниста који нису ушли у сељачке радне задруге, тамо где су оне већ формиране. Али, било је и изузетака, „услед тога што њихови родитељи нису хтели, а они их нису могли убедити“. Ипак, само у једном случају услед великог притиска, један члан Партије, се, после уписа у задругу, поколебао. Било је, међутим, и неколико случајева да су поједини активисти ступили у задругу, а њихови родитељи — остали су по страни. Забележен је и случај да је један члан КПЈ искључен из организације — због тога што је продао вола, свакако да га не би унео у задругу.⁶

На партијским састанцима, када се расправљало о потписивању приступнице у сељачку радну задругу, нису изостајале, понегде, ни жучне расправе. У Горњој Краварици, примера ради, члан Партије Рајко Јоксимовић рекао је у једном моменту:

— Све сам убедио, осим жене Драгиње. Казала ми је: „Чим потпишеш приступницу, ја ћу да се обесим“!

Тада се огласио Срећко Недељковић, секретар Среског комитета КПС, који је присуствовао партијском састанку:

— Ако си ти, Рајко, начисто с тим да ти је место у задрузи потпиши! Гарантујем да се твоја супруга неће обесити. Уосталом, ево ти паре, нека купи конопац за вешање — да се она не излаже трошковима при куповини. Ја сам одговоран за њен живот.⁷

Иако из данашње перспективе ова догодовштина звучи анегдотски, она, судећи по расположивим документима, доста верно слика прилике у време формирања првих сељачких задруга у Драгачеву. Посебно људе, па и ставове Партије према обавезама својих чланова.

Јоксимовић је, иначе, са својом породицом ступио у СРЗ. Његова супруга, Драгиња Јоксимовић, убрајала се, касније, међу највредније задругарке.⁸

Прва сељачка радна задруга, на иницијативу партијске организације, формирана је у засеоку Врањица — село Гуча. Оснивачка скупштина одржана је 17. фебруара 1949. године у присуству 41 задругара. Тада је одлучено да се задруга може да задужи до 2.000 динара. У Управни одбор изабрани су: Крстомир Вукосављевић (председник), Светозар Броћић, Страјин Божанић, Милић Икодиновић и Драгољуб Тошић, а у Контролни: Миљко Икодиновић, Милан Тошић и Драга Броћић. Остали задругари били су: Момир Новаковић, Радош Тошић, Милојко Божанић, Милутин Божанић, Милош Икодиновић, Стојан Новаковић, Милија Броћић, Ненад Икодиновић, Давид Новаковић, Миљко В. Икодиновић, Михаило Тошић, Мијат Божанић, Љубиша Новаковић, Саво Недељковић, Велимир Новаковић, Живка Недељковић, потом и Вучић Броћић, Обрен Икодиновић, Петар Броћић, Станимирка Новаковић, Велимир Новаковић, Љубиша Новаковић, Добривоје Икодиновић, Здравко Новаковић, Момир Новаковић, Милица Икодиновић...

Задруга у Врањици добила је име „Ново доба“.⁹

Судећи по једном извештају Среског комитета КПС из Гуче, први чланови унели су у задругу 68 хектара обрадиве и 13 хектара необрадиве земље. Пријемом нових чланова, посед је нешто увећан. Задругари су, као заједничком имовином, располагали средином 1949. године са пет музних крава и девет оваца, са три пара коња и једним паром волова. Оскудевали су у пољопривредним алаткама и справама. Недостајале су им копачице, косачице, вршалице и

жетелице. Задругари су се, иначе, определили за сточарство, воћарство, ратарство и пчеларство. „Рад у СРЗ организован је тако да су уведене нормe за појединца, док бригадне — групне нормe нису спроведене“, пише у једном извештају, а потом се додаје:

„Социјални састав у задрузи је: сиромашних 14, средњака 5. Перспектива за развој ове задруге у том погледу је добра. Констатујемо да ће током ове године бити примљено у ову СРЗ још најмање 20 домаћинстава“.¹⁰

У задрузи се налазило и више добростојећих домаћинстава.

Судећи по извештају Среског комитета КПС, упућеном 4. марта 1950. године Обласном комитету КПЈ, задруга је у претходној години произвела: 7.060 кгр пшенице, 22.300 кгр кукуруза, 5.000 кгр овса, 640 кгр ражи, 350 кгр соје, 143 кгр јечма, 31.330 кгр кромпира, 1.256 кгр пасуља, 4.000 кгр тикава, 830 кгр лубеница, 1.237 кгр паприке, 1.050 кгр парадајза, 6.000 кгр купуса, 1.537 кгр црног лука, 666 кгр шаргарепе, 35 кгр грашка, 593 кгр салате, 35 кгр јабука, 350 кгр шљива, 3.500 кгр грожђа, 6.039 кгр млека, 9,5 кгр кајмака, 10 кгр вуне, 11.000 кгр сена, 10.000 кгр сламе, 9.000 кгр пашине, 500 кгр плевe, 300 кгр сачме, 1.000 кгр троровине и 96 комада јаја. Од тога је држави продато: 12.632 кгр кромпира, 1.017 кгр паприке, 1.015 кгр парадајза, 2.997 кгр купуса, 508 кгр црног лука, 666 кгр шаргарепе, 35 кгр грашка, 593 кгр салате, 375 кгр вина, 6.039 кгр млека и 9,5 кгр кајмака. Од продатих производа добијени су бондови и новац у вредности од 98.950 динара — „за широку потрошњу, а за репродукцију није било.“

У СРЗ „Ново доба“ „вредност радног дана у природи износи 34,59 дин. у новцу 25,77 дин.“¹¹ То су, уствари, трудодани, норма — дани.

Већ за 1950. годину реална су била очекивања да ће бити остварена већа производња. Очекивања су била базирана на сазнању да су задругари радили својски. Посебно — комунисти. Већи део производње унапред је уговорен за продају државним предузећима. Радило се о тржним вишковима укупне вредности од 288.800 динара. За ова средства требало је предати: 5.000 кгр млека, 1.100 кгр сира, 2.000 кгр младог, 10.000 кгр раног и 10.000 јесењег кромпира, 1.000 кгр вина, 3.000 кгр купуса и 40 кгр вуне. У очекивани приход није убрајано оно што ће се добити, по плану, продајом 3.720 кгр меса дебелих свиња, 300 кгр јагњећег, 360 кгр прасећег и 500 кгр меса од крупне стоке.¹²

По сведочењу задругара, ови вишкови углавном су обезбеђени. Јер, задруга је била „преузела на себе снабдевање радничко — службеничке мензе и државне Болнице (у Гучи) са млеком и осталим пољопривредним производима“.¹³

Уговарање производње представљало је истинску новину, према којој је сељак био резервисан. Посебним прописима било је предвиђено да се продаја пољопривредних производа и снабдевање земљорадника индустријским производима врши преко „везаних цена“. Ову новаторију најпре су прихватиле сељачке радне задруге, а са доста резерве — индивидуални произвођачи, који су, иначе, вишкове хране могли и слободно да продају, по нешто вишим ценама. Задруга „Ново доба“ предњачила је у уговарању продаје недовршене производње — све до 1952. године, када се прешло на тржишне цене. Њени чланови, као и остали задругари из сељачких радних задруга, у посебним продавницама, под повољнијим ценама, добијали су индустријску робу, што је, иначе, било и један од начина да се придобију и остали сељаци за удруживање у сељачке радне задруге.

На скупштини задругара у Врањици, 11. фебруара 1951. године, изабрана је нова управа. У Управни одбор: Светозар Броћић (председник), Страјин Божанић, Стојан Новаковић, Станимирка Новаковић и Милија Броћић, а у Контролни: Обрен Икодиновић, Милан Тошић и Велимир Новаковић.

Задруга је формирала своје економско двориште у Врањици, поред пута Гуча — Чачак, где се налазило и товилиште стокe.

Задругарима је уступљено и имање „Велики чаир“ у Горачићима, чији је власник била Даринка Кантор, али је конфисковано након рата. Канторова је ово имање наследила од мајке Мице Вучковић, поседнице из Горачића.¹⁴

Нова управа изабрана је 7. фебруара 1952. године. У Управни одбор: Драгољуб Тошић, Страјин Божанић, Страјин Новаковић и Обрен Новаковић, а за председника Контролног одбора — Стојан Новаковић. Међутим, већ 25. марта, услед тешкоћа које су настале у пословању, на скупштини је вођен разговор о могућем расформирању ове задруге...¹⁵

СРЗ „Голубац“ у Горњој Краварици основана је 20. марта 1949. године. И за њу, као, уосталом, и за друге, након позитивног мишљења Среског народног одбора, па Обласног, одлуку о оснивању донео је министар пољопривреде Србије. Своју имовину, изузев окућнице, у ову задругу уписали су: Миладин Јелић, Милутин Ми-

јаиловић, Рајко Јоксимовић, Милија Станојевић, Петар Радојичић, Бранислав Радичевић, Саво Станојевић, Недељко Јелић, Миладин (Милосављев) Радичевић, Миломир Ст. Мијаиловић, Милић Радичевић, Милосав Радичевић, Драган Станојевић, Иванка Мијаиловић, Драгић Мијаиловић, Миодраг Мијаиловић, Михаило Радичевић, Милош Станојевић, Драгиша Кокотовић, Живорад Јоксимовић, Саво Станојевић, Петар Радичевић, Бранко Мијаиловић, Радмила Јоксимовић, Драгослав Станојевић, Драгиша Радичевић, Бранко Даниловић, Живан Јоковић, Станоје Радичевић, Радисав Даниловић, Филип Јоксимовић, Милица Јелић, Гина Томашевић, Паја Богићевић, Миленко Мијаиловић, Здравко Баралић и Миладин Мијаиловић. Уствари, неки од њих — Миленко Мијаиловић, Славомир Томашевић, Здравко Баралић и Миладин Мијаиловић — ушли су у задругу нешто касније.

Први председник Управног одбора СРЗ „Голубац“ био је Милија Радичевић, а чланови: Петар Радојичић, Драган Станојевић, Бранислав Радичевић и Милосав Радичевић. Касније: Милија Радичевић (председник), Милош Радојичић, Недељко Јелић, Бранко Даниловић и Миломир Мијаиловић. У Контролном одбору били су: Милосав Радичевић, Бранко Мијаиловић и Бранислав Радичевић.¹⁶

Први горњокраварички задругари унели су у задругу 73 хектара обрадиве и 81,46 хектара необрадиве земље, пет пари волова, две краве музаре, две јунице и осам оваца. Њихова домаћинства имала су 61 члана способног за рад, али и 51 неспособног. Међу њима било је 19 сиромашних и четири средњачка домаћинства. Задруга није имала пољопривредне механизације, али, ипак, Срески комитет КПС у Гучи констатовао је 11. јуна 1949. године: „Перспектива за развој ове задруге је доста добра, мада је руководство задруге доста младо и нерасполаже са довољно организационих способности“. Иначе, „задругари су активни и јединствени у раду“.¹⁷ Рачунало се да ће већ до јесени 1949. године задруга да буде омасовљена уласком у њу још 15 домаћинстава.

У првој години задругари су произвели: 3.469 кгр пшенице, 750 кгр ражи, 6.680 кгр овса, 18.785 кгр кукуруза, 1.330 кгр пасуља, 33.410 кгр кромпира, 1.588 кгр купуса, 1.068 кгр црног лука, 866 кгр шљива, 86 кгр ораха, 206 кгр сира, 50 кгр кајмака. „Од горе наведених производа испоручено је по везаним ценама“ 535 кгр ракије, 86 кгр ораха, 1.030 кгр кромпира, 428 кгр црног лука, 206 кгр сира, 50 кгр кајмака и 10.000 кгр креча. За испоручене производе узето је бонова и новца у вредности од 100.000 динара „за широку потрошњу,

а за репродукцију 20.000 дин.“ „Висина једног радног дана износи“ — констатовано је у посебном извештају — „у натури 18,25 дин., у новцу 41,82 дин. и у боновима 21,31 динар“.

Са државним предузећима СРЗ „Голубац“ уговорила је за 1950. годину испоруку производа у вредности од 224.190 динара. Тако је уговорена предаја тржних вишкова: 40 кгр вуне, 2.000 кгр купуса, 5.000 кгр младог кромпира, 1.000 кгр раног кромпира, 15.000 кгр јесењег кромпира, 1.000 кгр летњих јабука, 4.000 кгр јесењих јабука, 10.000 кгр шљива, 500 кгр сувих шљива, 200 кгр трешања, 200 кгр ораха, 1.000 кгр сира, 300 кгр кајмака, 1.000 кгр овса, 200 кгр живинског меса и 2.000 комада јаја. Поред овог: 1.200 кгр меса од дебелих свиња, 4.000 кгр меса од крупне и 750 кгр меса од ситне стоке.¹⁸

Као и друге, СРЗ „Голубац“ имала је више фондова: основних средстава, семенски, резервни семенски, резервни фонд људске хране, социјални, културни и амортизациони.

Карактеристично је како је коришћен социјални фонд.

На редовној скупштини задругара, одржаној 3. марта 1950. године, потписан је записник у коме, поред осталог, пише:

„Предложено је да се из социјалног фонда обезбеди издржавање Милице Ст. Радичевић, јер је иста неспособна да може зарадити за своје издржавање“.¹⁹

Била је ово кћерка Станоја Радичевића, борца Драгачевског батаљона Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“, кога су четници убили у новембру 1941. године. Станојеву супругу и два сина Немци су стрељали у Гучи у лето 1943. године.

Задругари су бринули о овој породици. На скупштини, одржаној 30. августа 1950. године, која је била ванредна, констатовано је:

„По питању Милице Ст. Радичевић решено је да се иста тера у Чачак у болницу. Милинко Радојичић и Цаја Радичевић добровољно да је отерају у Чачак у болницу са чезом. Драган Станојевић да пронађе чезу. За поправку куће решено је да се узме новац из банке 16.800 динара и од социјалног фонда и да се за тај новац опреми кућа“.²⁰

Нажалост, Милица Ст. Радичевић и њена сестра умрле су.

Хуманост задругара потврђена је и када је оболео председник Управног одбора Милија Радичевић. Помагано је, у раду, члановима његове породице. Уз то, члан Управног одбора Бранко Даниловић добио је задатак да замењује Станојевића и олакша му

нимало лаку дужност. Осим њих двојице, Управни одбор сачињавали су: Наум Јоксимовић, Светолик Свеле Станојевић и Драгиша Радичевић. Наредне, 1951. године, од редовне скупштине, одржане 1. марта, у Управном одбору деловали су: Наум Јоксимовић (председник), Михаило Радичевић, Мићо Мијаиловић, Драгиша Радичевић и Светолик Свеле Станојевић, а у Контролном: Властимир Мијаиловић, Миладин Радичевић и Милош Радојичић.

Занимљиво је како су задругари оцењивали свој рад.

Председник Управног одбора, Милија Станојевић, ово је истакао, судећи по сачуваном записнику, на редовној скупштини, одржаној 3. марта 1950. године:

„Ми смо прошле године 20 марта створили СРЗ у нашеме селу од чланова КПЈ и најсавеснији(х) фронтোаца... Но први дани рада били су тешки. Ми нисмо имали бригадира способног за руковођење радом па ни књиговођу за вођење књиговодства, и довољно сточне хране ни људске, ни своју шталу за смештај стоке, већ се стока раздвојено хранила. Књиговођа је прошао тромесечни курс, бригадир једномесечни, шталу смо саградили за смештај 25 гр(ла) кр(упне) стоке. Поред свих недостатака, недостатак је био што наци задругари нису још били сватили какав треба да буде њихов однос према задрузи и чувању задружне имовине. Ивентар се остављао по њима, непажњом ломлио итд. Такође елементарне непогоде град поново су нам нанели губитке, али захваљујући свести задругара и помоћи народ(не) власти нашој Партиј(ској) (организацији) пос(тигнути су) видни резултати.“²¹

Познаваоци прилика истичу да је Станојевић, у суштини, добро осликао рад и осталих сељачких радних задруга у Драгачеву у то време...

„На молбу старешина 19 домаћинства из Ртара“, „а на предлог Среског Народног одбора у Гучи“, министар пољопривреде Народне Републике Србије, Риста Антуновића, одобрио је, 24. марта 1949. године, оснивање СРЗ „Црвена застава“. Оснивачка скупштина одржана је седам дана касније. Тада је донесена одлука о формирању ове задруге, у коју је ушло 31 домаћинство са 162 члана. Она су у задругу унела 118 хектара земље, а из пољопривредног земљишног фонда добијено је 15 хектара (имања у Негришпорима и у Зеокама). Од укупно 133 хектара обрадиво је било 105. Остала имовина при оснивању: седам пари волова, пет крава, три коња и нешто ситне стоке. На име новчаних удела уписано је 80.000 динара.²² У СРЗ учлањена су домаћинства Светислава Недовића, Тома Недовића, Властимира Недовића, Милојка Петровића, Вучка Петровића, Перише Бојовића, Радојла Бојовића, Борисава Бојовића, Светозара Обрадовића, Драгутина Обрадовића, Радосава Обрадовића, Живка Стојановића, Милана Стојановића, Милића Мићовића,

Влада Мићовића, Крстомира Мирковића, Боривоја Крунића, Обрада Сретеновића, Богдана Вељовића, Чедомира Радичевића, Михаила Радичевића, Милутина Радичевића, Радомира Танасијевића, Ђорђа Стевановића, Страхиње Ковачевића, Животе Ковачевића, Милојка Ковачевића, Богића Ковачевића, Светолика Миловановића, Милоја Василијевића и Миодрага Стевановића.²³

„Победа“, лист Народног фронта титовоужичке области, писала је 19. септембра 1949. године о овој задрузи:

„Тако на пример кукуруз СРЗ „Црвена застава“ у Ртарима по свом приносу бољи је за 30 — 40 одсто него код оближњих приватника. Кромпир, и црни лук такође су доброг квалитета. Задруга настоји да испуни све уговоре да за наше трудбенике на време испоручи животне намирнице.

Лепе резултате показала је ова задруга и у подизању економских зграда. Чланови задруге уз помоћ незадругара успели су да за тридесет дана подигну добру шталу за задружну стоку. Од незадругара на раду су се истицали Ранко Крунић, који је своју воловску запрегу давао задрузи када је требало...

Међу задругарима влада такмичење ко ће имати више трудодана. У овом такмичењу не заостају ни старији задругари. Тако 72 — годишњи Радомир Танасијевић не заостаје за младићима у такмичењу...“²⁴

Седам дана касније „Победа“ је писала:

„Селачка радна задруга „Црвена застава“... постигла је ове године високе приносе лука од 2 вагона по једном хектару. За Другу земаљску пољопривредну изложбу у Новом Саду, задруга је послала црни лук чија је тежина 600 грама...“²⁵

На Буковцу у Ртарима задруга је имала економско двориште са две зграде.

У првој години постојања ове задруге, њени чланови успели су да произведу: 5.400 кгр пшенице, 1.080 кгр ражи, 200 кгр јечма, 200 кгр овса, 22.796 кгр кукуруза, 420 кгр пасуља, 24.390 кгр кромпира, 3.781 кгр купуса, 1.977 кгр црног лука, 980 кгр јабука, 10.500 кгр грожђа, 257 кгр бресака, 21.096 кгр тикава, 4.000 кгр сточне хране, 20.060 кгр крупне шаше, 18.500 кгр сламе, 1.000 кгр шљива, 30.000 кгр сена и 1.500 кгр отаве. Од тога је држани предато: 977 кгр црног лука, 9.818 кгр кромпира, 960 кгр јабука, 615 кгр пасуља и „дато је стоке за везане цене у вредности за 28.526 динара, и по слободној продаји узето је новаца за производе 62.000 динара“.²⁶

Већ за следећу, 1950. годину уговорено је са државним предузећима испорука тржних вишкова за 243.000 динара: 5.000 кгр раног кромпира, 15.000 кгр јесењег кромпира, 1.000 кгр сира, 200 кгр кајмака, 200 кгр живинског меса, 2.000 кгр раних и 10.000 кгр јесењих јабука, 3.000 кгр купуса, 80 кгр вуне, 1.000 кгр вина, 10.000

кгр шљива, 300 кгр ораха, и 2.000 комада јаја. Сем тога: 960 кгр меса од дебелих свиња, 600 кгр меса од мршавих свиња, 4.500 кгр меса од крупне стоке, 600 кгр меса од ситне стоке и 400 кгр јагњећег меса.²⁷

Чланови органа задруге одликовали су се предузимљивошћу. Први Управни одбор сачињавали су: Милисав Недовић (председник,) Радиша Бојовић, Милојко Петровић, Живко Стојановић и Ђорђе Стевановић, а Контролни: Томо Томовић, Милић Мишовић и Милутин Радичевић. Касније је председник Управног одбора, уједно и задруге, био Радојле Бојовић.

Задруга се, по одлуци на оснивачкој скупштини, могла да задужи до 2.000.000 динара.²⁸

Задругари су марљиво обрађивали и своје окућнице, које су као и код задругара у другим драгачевским насељима, биле различите. Домаћинство од два до четири члана имало је окућницу од 40 ари. На сваког даљег члана могло је да задржи у свом непосредном поседу још по 10 ари, али не и укупно више од једног хектара.

Зараде су оствариване на основу уложеног рада, који је мерен трудоданима . . .

Сељачка радна задруга „Будућност“ у Турици основана је 10. априла 1949. године. У њу је ступило 19 сиромашних и четири средњачка домаћинства са 72 способна и 56 за рад неспособних чланова. Они су у задругу унели 73 хектара обрадивог и 31 хектар необрадивог земљишта, три пара волова и један пар коња, али и шест крава. Срески комитет КПС у Гучи оценио је да ова задруга има перспективе за рад. Констатовано је, 11. јуна 1949. године, да ће у СРЗ „Будућност“ ући још 15 домаћинстава, уз оне која су ово већ учинили са својим породицама: Данило Марић, Миодраг Марић, Коста Достанић, Михаило Достанић, Стеван Јовановић, Љубомир Радоњић, Велимир Радоњић, Андрија Радоњић, Милутин Сретеновић, Милутин Ђорђевић, Вукадин Симеуновић, Вучко Симеуновић, Михаило Симеуновић, Новка Симеуновић, Витомир Симеуновић, Милош Симеуновић, Милија Симеуновић, Велимир Васиљевић и Мића Петрићевић. Прву управу сачињавали су: Мића Петрићевић (председник задруге), Данило Марић, Миодраг Марић, Милија Симеуновић, Велимир Васиљевић, Добривоје Радоњић и Стеван Јовановић.²⁹

Придружили су им се и нови задругари: Сретен Достанић, Стојан Пајовић, Вукоман Петрићевић и Недељко Јанковић, који није унео имовину у задругу, пошто му то отац није дозволио.

После Петрићевића, председници Управног одбора били су: Данило Марић, Будимир Симеуновић и Добривоје Радоњић.

У 1949. години турички задругари произвели су: 110 кгр пшенице, 12.221 кгр кукуруза, 7.384 кгр овса, 20.000 кгр кромпира, 1.460 кгр пасуља, 1.282 кгр млека, 1.710 кгр парадајза, 1.310 кгр паприке, 5.262 кгр купуса, 1.138 кгр црног лука, 1.300 кгр шљива, 4.000 кгр грожђа. Држави је испоручено: 1.282 кгр млека, 1.970 кгр парадајза, 843 кгр паприке, 2.262 кгр купуса, 1.014 кгр црног лука и 548 кгр грожђа. Тако је добијено бонова и новца — 46.000 динара „за ширу потрошњу и за репродукцију 10.000 динара“. Један радни дан процењен је у натури 36,20, а у новцу 31,08 и у боновима 8,45 динара. Приходи су, иначе, износили 408.153,69 динара, расходи 217.661,11 динара. Укупно је за фондове издвојено — 122.521 динар.

Задруга у Турици уговорила је са државним предузећима да преда тржне вишкове у 1950. години у укупној вредности од 227.910 динара: 10.000 кгр купуса, 5.000 кгр парадајза, 500 кгр грашка, 5.000 кгр паприке, 5.000 кгр младог кромпира, 2.000 кгр летњих и 5.880 кгр јесењих јабука, 10.000 кгр шљива, 10.000 кгр млека, 1.000 кгр мяса живине и 3.000 комада јаја. Уз то: 3.880 кгр мяса од дебелих свиња, 3.000 кгр мяса од крупних говеди и 300 кгр овчегине.³⁰

Задругари су се одликовали марљивошћу. Али, на себе су преузели превелике обавезе . . .

Селјачка радна задруга „Нови дани“ у Вичи основана је 27. јуна 1949. године. На оснивачкој скупштини у Управни одбор су изабрани: Радиша Парезановић (председник), Јосип Главоњић, Милорад Нешовић, Душан Трифуновић и Радосав Ковачевић, а у Контролни: Милојко Варагић, Вукашин Ковачевић и Витомир Главоњић. У задругу су тада ступила домаћинства Радише Парезановића, Радисава Ковачевића, Радосава Сретеновића, Синише Ковачевића, Добривоја Ковачевића, Добросава Стефановића, Матијаша Ђуровића, Радојла Петровића, Милојка Варагића, Тијосава Главоњића, Душана Трифуновића, Драгана Миљисављевића, Радосава Ковачевића, Велисава Главоњића, Љубинка Ковачевића, Драгослава Богетића, Јосипа Главоњића, Витомира Главоњића, Милорада Нешовића и Вукашина Ковачевића. Пуноправних чланова задруге било је више од 44. Наредне године примљени су: Александар Петровић и Миливоје Пајић.³¹

Највише земље унели су у задругу: Добривоје Ковачевић — 11,60 хектара, Јосип Главоњић — 10,46, Душан Трифуновић — 9,36, Тиосав Главоњић — 8,44, Витомир Главоњић — 7,86 и Радиша Парезановић — 5,49 хектара. Сви остали — мање од пет хектара.

Досадашња наша истраживања нису уродила плодом у делу који се односи на обим производње у 1949. години. Већ у наредној задруга је уговорила предају државним предузећима тржних вишкова вредних 207.400 динара: 15.000 кгр летњих и јесењих јабука, 10.000 кгр браница шљива „маџарки“, 2.000 кгр летњих и јесењих крушака, 500 кгр ораха, 3.000 кгр раних кромпира и 5.000 кгр јесењих, 1.000 кгр трешања, 500 кгр сира, 150 кгр кајмака и 50 кгр вуне. Уз то: 400 кгр мяса од крупне и 300 кгр од ситне стоке, а од дебелих свиња — 600 килограма.⁸²

На редовној скупштини ове задруге, одржаној 28. фебруара 1950. године, у Управни одбор изабрани су: Радиша Парезановић (председник), Милорад Нешовић, Јосип Главоњић, Душан Трифуновић и Витомир Главоњић, а у Контролни: Вукашин Ковачевић (председник), Тиосав Главоњић и Радосав Ковачевић. Међутим, већ 28. августа, на ванредној скупштини задругара, извршене су одређене кадровске промене. Од тада су Управни одбор сачињавали: Сретен Сретеновић (председник), Витомир Главоњић, Милинко Богетић, Душан Трифуновић и Радиша Парезановић, а Контролни: Вукашин Ковачевић, Добрица Богетић и Миливоје Пајић. Због тога што у задругу није унео имовину, искључен је Мирослав Ковачевић. На редовној скупштини, која је одржана 6. фебруара 1952. године, за председника задруге и њеног управног одбора изабран је Вукашин Ковачевић, за потпредседника Сретен Сретеновић, а за чланове: Јосип Главоњић, Витомир Главоњић и Милинко Богетић док су Контролни одбор сачињавали: Радиша Парезановић, Душанка Трифуновић и Драган Милисављевић.⁸³

Упркос великом залагању задругара, тешкоћа у овој СРЗ било је превише. Посебно због тога што је земљиште задругара — разбацано, расцепкано и недовољно плодно . . .

Сељачка радна задруга „Црвена звезда“ у Губеревцима основана је 25. септембра 1949. године. У њу је ступило 25 домаћинства: Михаила Николића, Миљка Поповића, Живојина Јечменића, Радослава — Мила Плазинића, Вуколе Ђендића, Милована Плазинића, Савете Вујиновић (са којом је живела Лена Радетић), Гвоздена Ђендића, Живорада Јечменића, Бошка Вукајловића, Драгомира Клисарића, Мијата Клисарића, Добрислава Ђендића, Мијата Ђен-

дића, Радована Јечменића, Милинка Вујиновића, Добривоја Вујиновића, Михаила Милошевића, Драгана Танасковића, Грујице Грујичића, Милоша Вуловића, Драгутина Ковачевића, Живорада Марковића, Иванка Ђендића и Љубомира Јечменића. У овим домаћинствима живео је 101 члан. У задругу је унесено 112,47 хектара земље, с тим што је део добијен од друштвеног земљишта, посебно у Горачићима. Вредност имовине процењена је на 1.124.510 динара. Највише земљишта унела су у задругу браћа Радослав — Миле и Ранко Плазинић — 21 хектар. Преко пет хектара још само: Живојин Јечменић, Миљко Поповић, Савета Вујиновић, Гвозден Ђендић, Добрислав Ђендић, Милош Вуловић, Иванко Ђендић и Љубомир Јечменић. Међу задругарима било је и пуких сиромаша, оних који су удружили и мање од једног хектара земље: Драгомир Клисарић, Мијат Клисарић, Добривоје Вујиновић, Михаило Милошевић и Драган Танасковић.

Први Управни одбор СРЗ у Губеревцима сачињавали су: Михаило-Миле Николић (председник), Миљко Поповић (потпредседник), Живојин Јечменић, Драгомир Клисарић и Радослав — Миле Плазинић, а Контролни: Бошко Вукајловић, Живко Плазинић и Савета Вујиновић. Касније су вршене промене, па су у Управни одбор бирани: Радослав — Миле Плазинић (председник), Радојица Ђендић, Драгутин Ковачевић, Никола Вуловић и Михаило Милошевић.³⁴

У 1950. години СРЗ „Црвена звезда“ имала је 10 волова и две кобиле. У наредној — купљена су два коња. Уређено је и економско двориште.

Ова задруга, релативно економски јака, била је позната по воћарским производима. Са државним предузећима уговорила је у 1950. години продају тржних вишкова за 224.190 динара: 40 кг вуне, 2.000 кг купуса, 5.000 кг младог кромпира, 1.000 кг раног кромпира, 15.000 кг јесењег кромпира, 1.000 кг летњих јабука и 4.000 кг јесењих, 10.000 кг шљива, 500 кг сувих шљива, 200 кг трешања, 200 кг ораха, 1.000 кг сира, 300 кг кајмака, 1.000 кг овса, 200 кг живинског меса и 2.000 комада јаја. Уз то: 1.200 кг меса од дебелих свиња, 4.000 кг меса од крупне и 750 кг меса од ситне стоке...³⁵

У Гучи је, 27. октобра 1949. године, основана још једна селачка радна задруга. Удружили су се пољопривредници у засеоку Белица. СРЗ „Белица“ окупила је 100 чланова из 25 домаћинстава, која су удружила 122,02 хектара земље, 11 волова, седам крава, две

свиње, 30 оваца, два коња, четвора кола, четири плуга, три ралице и пет дрљача. На оснивачкој скупштини били су Миливоје Радовановић — Ивановић, Мијат Драмлић, Радомир Стефановић, Милосав Стефановић, Бранислав Ивановић, Никола Ивановић, Радиша Ивановић, Милорад Анђелић, Ђорђе Анђелић, Милосав Анђелић, Михаило Анђелић, Ђоко Анђелић, Тихомир Протић, Борисав Шушић, Гина Шушић, Манојле Драмлић, Недељко Милутиновић, Милета Милутиновић, Милутин Милутиновић, Радиша Ђекић, Радосав Рајић, Славимир Станић, Радојка Томовић, Милутин Бугарчић, Даница Бугарчић, Миленко Протић, Олга Протић, Радомир Рајић, Миломир Драмлић, Обрен Анђелић, Добринка Станић, Станојла Давидовић, Милица Стефановић, Лепосава Стефановић, Марија Стефановић, Станимирка Протић, Перса Анђелић, Никосава Анђелић, Јованка Анђелић, Радојка Радовановић — Ивановић, Румена Радовановић — Ивановић, Љубица Ивановић, Бранка Бугарчић и Јела Томовић. Тада је одлучено да се задруга за обртна средства може да задужи до 1.000.000, а за инвестиције до 2.000.000 динара.

У први Управни одбор изабрани су: Милутин Бугарчић (председник), Радосав Рајић, Радомир Стефановић, Манојло Драмлић и Радиша Ивановић, а у Контролни: Миливоје Радовановић — Ивановић, Божо Шушић и Миодраг Рајић.³⁶

Пошто је регистрована тек 20. децембра 1949, практично је Сељачка радна задруга „Белица“ почела да ради у наредној години. Уговорила је да у 1950. години преда државним предузећима пољопривредне производе у вредности од 138.885 динара: 2.000 кгр млека, 400 кгр сира, 3.000 кгр раног и 3.000 кгр позног кромпира, 2.000 кгр вина, 3.000 кгр купуса, 20 кгр вуне, 3.000 кгр јесењих јабука, 5.000 кгр шљива, 1.500 кгр овса, 400 кгр пасуља и 500 кгр црног лука, али и 1.250 кгр меса од дебелих свиња и 300 кгр јагњетине...³⁷

Свеједно што нису извршени у потпуности, ове планове за 1950. годину посебно ваља анализирати. Задруге су, види се, имале јако амбициозне производне планове. Уосталом, ово је и била њихова значајна функција — да обезбеде тржне вишкове хране, да помажу трудбеницима у градовима, пошто је било јасно да се обавезним откупом пољопривредних производа, који је уведен, не може да обезбеди довољно хране за градско становништво.

Иницијативни одбори за формирање сељачких радних задруга постојали су у 1949. години и у Марковици и Дучаловићима. Али, и поред велике енергије и ангажовања комуниста, изостало је

удруживање земљорадника. Већ тада се показало да су била не-реална предвиђања Среског комитета КПС у Гучи да ће постојеће задруге ојачати, омасовити се, а друге основане — у готово сваком сеоском насељу.³⁸

Наредне године формирана је још само једна — СРЗ у Грабу која је добила име Чеда Васовића, народног хероја. Оснивачкој скупштини, 14. фебруара 1950. године, присуствовали су: Милоје Ковачевић, Милан Рајичић, Живорад Шипетић, Момчило Васовић, Станко Бајчетић, Милојко Јовичић, Љубинко Илић, Радојица Цикић, Милош Рајичић, Станојло Васовић, Ратко Јовичић, Миодраг Вујовић, Јаћим Илић (односно његов унук Љубинко), Будимир Шипетић, Румена Ковачевић, Милостива Јовичић, Босилка Јовичић, Милоје Јовичић, Милунка Јовичић, Иванка Васовић, Миљка Бајчетић, Душанка Рајичић, и Лена Шипетић. Задругар је био и Станислав Вујовић, а ускоро и домаћинство Мијаила Ковачевића. Касније је у задругу ступио и Драгутин Шипетић. Они су, сви заједно, у задругу унели око 100 хектара земљишта, а добијено је и поприлично друштвене имовине.

На оснивачкој скупштини за председника Управног одбора изабран је Милоје Ковачевић, а за чланове: Милан Рајичић, Станислав Вујовић, Живорад Шипетић и Милојко Јовичић. У Контролни одбор: Станко Бајчетић (председник), Станојле Васовић и Милош Рајичић.

Тада је одлучено да окућница за домаћинство од три члана буде 50 ари. За сваког наредног члана додавано је још по 10 ари, с тим да окућница једног домаћинства, која се не удружује у задругу, не може да надмаши један хектар земље. Висина уписнине — удела за свако домаћинство није прелазила 200 динара. Договорено је да се СРЗ може задужити за основна средства до 500.000, а за инвестиције до 1.000.000 динара. Пошто су стигла и одговарајућа одобрења, Извршни одбор Среског народног одбора среза драгачевског, као надлежан, регистровао је Сељачку радну задругу „Чедо Васовић“ 15. марта 1950. године.³⁹

Задруга у Грабу била је економски најјача у Драгачеву. Она је одмах по оснивању уговорила за 1950. годину предају државним предузећима воћарских производа за 106.500 динара: 10.000 кгр шљива браница, 10.000 кгр шљива индустријских и 7.000 кгр јесењих, јабука.⁴⁰

Као и у другим сељачким радним задругама, и у Грабу су најзначајније одлуке доношене на најдемократскији начин. Нај

виши орган задруге била је скупштина, чије је одлуке извршавао Управни одбор. Ово су нам, приликом истраживања, потврдила сва три њена председника: Милоје Ковачевић, Милан Рајичић и Живорад Шипетић.⁴¹

И задруга у Грабу имала је своје економско двориште. Набавила је и нешто ситне механизације . . .

Већ под крај 1950. и 1951. години, сведоче задругари, нестало је полета у извршавању производних планова сељачких радних задруга у Драгачеву. Јавили су се озбиљни знаци кризе, која је нарочито дошла до изражаја у 1952. години, која је, уједно, означила и почетак краја сељачких радних задруга у Драгачеву. То стање и почетак ликвидације СРЗ сведочи низ званичних извештаја. Два су, чини се, посебно карактеристична.

Срески комитет КПС у Гучи, са потписом секретара Здравка Новаковића, известио је 20. маја 1952. године Обласни комитет КПС у Титовом Ужицу:

„Од укупно 8 СРЗ колико смо их раније имали пет смо реорганизовали на следећи начин:

— Две су реорганизоване на принципу економије при земљорадничким задругама (Вича и Г. Краварица).

— Једну на принципу економије СРЗ (Губеревци)

— Две СРЗ (Турица и Враница) су остале као СРЗ с тим што су преоријентисане у производњи на оне пране које имају најбоље услове. Код ових задруга је дошло до растерећења сувишне радне снаге и то домаћинства која су имала мало или ништа земље унете у задругу.

Стање реорганизованих задруга сада изгледа овако:

1. Г. Краварица, СРЗ „Голубац“.

Приликом реорганизације задругарима је враћено 83 ха земље, инвентара у вредности 180.000 динара и стоке у вредности 169.000 динара.

Реорганизацијом задруге задругари су унели — дали за економију задруге општег типа, која је основана, 11 ха оранице, 1 ха ливаде, 8 ха пашњака, 5 ха воћњака и један хектар шуме. Од стоке су дали за економију 42 комада оваца и један пар волова. Од инвентара једну шталу, један овчарник, две воденице, једна воловска кола, два плуга огртача, две дрљаче, једну сејачицу за кукуруз, једну вршалицу, један ручни круњач, један тријер, један запрашивач и једну сечку за репу.

Финансијско стање код ове задруге је следеће:

а) Имовина задруге по попису	1.122.955 дин.
б) Саднице	67.500 дин.
в) Исплаћени инвентар	53.000 дин.
г) Разна потраживања задруге	279.000 дин.
д) Овчарник	64.000 дин.
ђ) Дуг задругара и разна предузећа	119.650 дин.
	<hr/>
Укупна имовина	1.706.105 дин.

Задруга дугује:

а) Задругарима за унету стоку	545.000 дин.
б) Разним предузећима и установама	886.422 дин.

в) За радне дане задругарима	135.000 дин.
г) Фондовима	404.230 дин.

Укупно дуг	1.970.652 дин.
Вишак дуга	264.547 дин.

Економија земљорадничке задруге у производњи сада је оријентисана на сточарство и воћарство.

2. Вича, СРЗ „Нови дани“

Реорганизацијом задругарима је повраћено 108 ха земље, инвентара у вредности 340.000 динара, стока у вредности 280.900 динара.

Задругари су унели у економију земљорадничке задруге 3 ха оранице, 60 ари ливаде, 4 ха воћњака и 4 ха шуме. Од инвентара једну шталу, једну провизорну шталу за стоку и једну децималну вагу.

Финансиско стање код задруге:

а) Имовина задруге по попису	1.699.500 дин.
б) Задругари дугују задрузи	580.239 дин.
в) У садницама	63.964 дин.

Укупна имовина 2.533.703 дин.

Задруга дугује:

а) Разним предузећима	1.027.912 дин.
б) Инвестиционој банци	1.358.396 дин.
в) Дуг за стоку и опрему	529.002 дин.
г) За закупнину задругарима	37.000 дин.
д) Допринос аору*	3.655 дин.
ђ) Задругарима за радне дане у 1952. г.	20.000 дин.
е) Фондовима	167.956 дин.
ж) Задругарима за унету стоку	259.000 дин.

Укупан дуг	3.402.921 дин.
Вишак дуга	869.218 дин.

3. Губеревци, СРЗ „Црвена звезда“

Задругарима је приликом реорганизовања повраћено за 82 ха земље, инвентара у вредности 205.000 динара и стоке у вредности 98.200 дин.

За економију задругари су дали 3 ха оранице, 12,30 ха ливаде, и 11 ха пашњака, 13 ха воћњака и 2 ха шуме. Од стоке једног коња и 16 оваца. Од инвентара 1 тријер, једна коњска кола, један плуг ортач и вршаћу гарнитуру.

Стање активе и пасиве код ове задруге се показало према томе више дуга не постоји.

Економија је у производњи оријентисана на воћарство и сточарство, јер ове гране одговарају условима на овоме месту. Срески Комитет је мишљења да ову економију укључи (у) земљорадничку задругу, а то ћемо и учинити јер ћемо на тај начин имати више услова — могућности за даљи развој и јачање задружне економије.

4. Сељачке радне задруге „Будућност“ у Турици и „Нови дани“ у Врањници које смо реорганизовали само у погледу преоријентације у производњи и смањен број радне снаге који је био као вишак, стање код њих је у земљишту, инвентару, стоци и др. остало је скоро исто, изузев неко мало смањење јер обично се поклапало да су као вишак радне снаге одлазили из задруге у привреду они чија домаћинства приликом ступања у задругу су унела врло мало или нимало земље, стоке и инвентара.

Чланови партије у вези са реорганизацијом задруга имали су добро држање, није било и нема неког застрањивања по овом питању. У почетку док није писмо ЦК КПЈ о даљим путевима социјалистичког преображаја...

* АОР је административно оперативно руководство. У овом случају — срески народни одбор у Гучи.

СЕЉАЧКЕ РАДНЕ ЗАДРУГЕ У ДРАГАЧЕВУ

довољно разјашњено, било је међу задругарима и члановима партије погрешног тумачења и схватања по питању реорганизовања здруга, тако и међу задругарима правилно је схваћено у свим задругама које су реорганизоване^{1,42}.

Извештај Среског савеза земљорадничких задруга у Гучи од 20. септембра 1952. године, са потписом председника Драгана Станојевића, довољно је речит у сликању стања сељачких радних задруга:

„У почетку године имали смо 8 СРЗ од којих је у марту т. г. извршена реорганизација у економији зем. задруга код СРЗ и то: у Вичи, Губеревцима и Горњој Краварици. Унета земља и инвентар враћен је задругарима, изузев ко је од њих добровољно дао за економију З(емљорадничке) З(адруге) извештај део. Приликом вршења ревизије и ликвидације материјално-финансијског пословања код ових задруга показале су се велике суме пасиве, те да су и даље продужиле рад на досадашњем принципу задруге би биле у још већем губитку и ако код СРЗ фактички неможе и не сме да буде губитак јер ово мора да трпи вредност радног дана.

Осталих пет задруга такође су се реорганизовале на други начин, тако да су извештај број домаћинстава са мање унете земље и инвентара отпустили из задруге од којих је 80 одсто још одмах отишло у привреду. Ове задруге преоријентисале су се и у производњи на тај начин што су одустале од нерентабилне производње неких култура или их смањиле на рачун повећања других. Задруга у Врањици форисрала је сточарство, у Ртарима сточарство и пољарство, у Турици повртарство итд. На овај начин рада постигнути су бољи резултати рада али су и они недовољни да би задруга могла да даље јача и развија се у напредно социјалистичко газдинство. Овоме је разлог што су све ове задруге још економски слабе, са мало домаћинства, не располажу са довољно средстава за производњу. Ни једна од задруга још нема свој трактор нити има средстава да исти купи без инвестиционих кредита. Фондови код задруга су доста мали, мада је код неких задруга могло да се оставе већи фондови, али је вођена неправилна политика и борили се да се од добијених прихода што више раздели задругарима на друдолане не издвајајући пун износ за фондове и јачање задружне акумулације (на пример СРЗ у Грабу).

Такође једна од кочница за правилан рад и развој задруга поред осталог јесте несхватање од стране задругара задругу својом. Још увек неки задругари гледају више на окућницу него на задружну имовину.

Још један од недостатака у СРЗ код нас јесте што се до сада није водило рачуна о обрачунавању и исплати закућнине на унету земљу, тако да су на овај начин трпела домаћинства која су унела већи посед а нису имала радне снаге да запосле у задрузи и на овај начин се долазило до одређивања социјалних фондова за помоћ оваквим породицама што је често доводило до свађе и нејединства, било да су се противила домаћинства на мали социјални фонд, или да су се противила домаћинства која су имала највише трудодана. Ово питање ће бити решено у овој години на најправилнији начин кроз правилно обрачунавање и исплату закућнине.

Једна од најслабијих задруга је СРЗ у Турици, која је после реорганизације у пролеће ове године, остала са 10 домаћинства, од којих ради у задрузи 8 док су се два запослили у привреди — у Лучанима. Када је вршена анализа код ове задруге, она је од реорганизације смањила број радних дана и они који су изашли из задруге отишли су и запослили се већином у Лучанима. Задруга је са ових 8 домаћинства тајила повртарство од кога је имала прихода преко 100.000 динара. Произвели су 6.300 кг. пшенице, имају свега хектар и по засејаног кукуруза и два хектара кромпира. До сада нису делили задругарима никакав аванс у повцу нити намерницама — натури што код задругара ствара негодовање. Од сточног фонда имају 1

пар волова. Приплодне стокe немају нити намеравају куповати јер и за постојећу немају хране. Ради малог сточног фонда немају ђубрива које је неопходно за њихове њиве. Од сретстава за производњу у овој години нису ништа куповали. До сада дугују близу пола милиона банци и предузећима, док њима извeстан број задругара дугује веће суме.

Све остале задруге су доста добро у односу на ову задругу и већ примењујући привредни рачун напуштају нерентабилне послове а предузимају мере на примени рентабилних.

СРЗ у Ртарима набавила је један дизел мотор и монтирала млин који не само да чини услуге члановима СРЗ већ читавој околини, а тиме ствара за рад задруге извесне приходе за даљу акумулацију задруге. Задруга има прилично велики сточни фонд који је обезбедила сточном храном. Такође је направила две силојаме и силирала преко 15.000 кгр зелене хране.

СРЗ у Белици такође је учинила и по питању млина и силирања хране исто као и задруга у Ртарима и ова задруга има изгледа за даљи развој, под мало слабијим условима од Ртара.

СРЗ Врањица оријентисала се на гајење стокe, а нарочито приплодних крава од којих има велике приходе. И ова задруга је купила мотор, камење и трансмисију за млин и већ од пре 15 дана ради са млином.

СРЗ у Грабу економски најјаче стоји од свих задруга само им фали организација рада. Један од недостатака код ове задруге јесте и немање књиговође што им онемогућава правилну примену привредног рачуна итд.

Материјално стање код чланова СРЗ у односу на приватнике далеко је у бољем положају када се гледа на приватнике равне овим домаћинствима пре ступања у задругу. Ово нарочито у Грабу и Ртарима.⁴³

Ова два извештаја, без посебног коментара, најбоље сведоче стање сељачких радних задруга у Драгачеву пред почетак њиховог ликвидирања. Све је јасније ако се дода и оно што је констатовано, у септембру 1952. године, у једном реферату Драгана Станојевића: да задругари не схватају задругу као своју, да „престаје интерес за задружно газдинство“, да је све израженије „окретање окутњици (као пример Турица и став председника Врањичке задруге да се то и у Врањци спроведе), да се повећају окутњице и распарча задружна имовина“. У задругама се, како је, посебно, истичано, „у ранијим годинама много инвестирало“, највише улагањем сопствених средстава. Међутим, испоставило се да недостају средства за враћање кредита.⁴⁴

Таква је била ситуација у сељачким радним задругама у 1952. години. Неке су, види се, одмах реорганизоване, што је практично значило престанак њиховог рада (Губеревци, Вича и Горња Краварица). Код других је реорганизација у суштини значила привремено одлагање престанка рада. Карактеристичан је у том погледу пример СРЗ у Врањци: на скупштини одржаној 25. марта 1952. године одлучено је да задруга не буде расформирана, а већ 30. децембра изабрана је ликвидациона комисија (Страјин Божанић, Стојан Новаковић и Милија Броћић).⁴⁵ Задруга у Турици ликвидирана је још раније.

Практично, Уредба о имовинским односима и реорганизацији сељачких радних задруга, која је објављена у „Службеном листу ФНРЈ“ 30. марта 1953. године, у Драгачеву је већ била спроведена, мада су се, примера ради, задругари у Ртарима противили укидању њихове сељачке радне задруге.⁴⁶

Већина домаћинства изашла је из сељачких радних задруга економски видно ослабљена. Требало је да прође неколико година да се опораве...⁴⁷

Иако је задружни покрет у Драгачеву имао дубоке корене и осведочене традиције, очигледно је да експеримент са образовањем сељачких радних задруга — као и другде у нашој земљи — није успео. Настале, бар у Драгачеву, у време тешких спољно-политичких прилика и у условима економске блокаде наше земље после Резолуције Информбироа, без довољно правовремене економске потпоре државе, уз то са већином чланова из економски слабих домаћинства, ове задруге за традиционално сумњивог драгачевског сељака према свакој новаторији, приврженог „својој земљици и својој кућици“, нису биле права алтернатива за социјалистички преображај села и пољопривреде. Уз низ других узрока, који се помињу у сачуваним документима, то су били довољни разлози да коначно буду расформиране. Земља, стока и друга имовина подељене су члановима, мада ни из далека у вредности коју су имале пре уношења у задруге. Општедруштвена имовина из њих пренесена је у власништво земљорадничких задруга општег типа, истина тек после још једног експеримента — формирања и неславног краја Среског пољопривредног добра „Андрија Главоњић“ са седиштем у Гучи.

НАПОМЕНЕ

1. Међуопштински историјски архив (у даљем тексту: ИАЧ), Срески комитет КПС среза драгачевског, К.2 и 25.
2. Исто.
3. Исто.
4. Казивања Адама Грујовића, пензионера из Чачка, аутору.
5. Као под 1.
6. Исто.
7. Казивања Драгана Станојевића, пензионера из Чачка (родом из Горње Краварице), аутору.
8. Исто.
9. ИАЧ, Збирка докумената о сељачким радним задругама у Драгачеву, К. 1.
10. Исто.
11. ИАЧ, Срески комитет КПС среза драгачевског, К. 2 и 25.
12. Исто.
13. Исто.
14. Казивања Милутина Божанића, пензионера из Чачка (родом из Гуче), аутору.
15. ИАЧ, Срески комитет КПС среза драгачевског, К. 2 и 25.
16. Као под 9.
17. Као под 15.
18. Исто.
19. Као под 15.
20. Као под 15.
21. Као под 15.
22. Исто; Радисав Недовић, „Ртари“, Месна заједница Ртари, 1983, стр. 140—143.
23. Исто.
24. „Победа“, 19. септембра 1949. године, комплет код Милана Ђоковића, новинара и публицисте из Чачка.
25. „Победа“, 26. септембра 1949. године, комплет код Милана Ђоковића.
26. ИАЧ, Срески комитет КПС среза драгачевског, К. 2 и 25.
27. Исто.
28. Записник код Радисава Недовића, публицисте из Чачка.
29. ИАЧ, Збирка докумената о сељачким радним задругама у Драгачеву, К. 1. Списак је сачинио Данило Марић, пензионер из Турице.
30. Као под 26.
31. Као под 29.
32. Као под 26.
33. ИАЧ, Збирка докумената о сељачким радним задругама у Драгачеву, К. 1.
34. Исто.
35. Исто.
36. Исто.
37. Као под 26.
38. Као под 26.
39. Као под 33; казивања Живорада Шипетића, пензионера из Граба, аутору.
40. Као под 36.
41. Исто; казивања Живорада Шипетића, пензионера из Граба, аутору.
42. Као под 26.
43. Документ код Драгана Станојевића, пензионера из Чачка.
44. Исто.
45. ИАЧ, Збирка докумената о сељачким радним задругама у Драгачеву, К. 1.
46. Казивање Деспота Дејана Бојовића и Радисава Недовића из Чачка (обојица су родом из Ртара).

47. Казивања Живорада Шипетића, пензионера из Граба, Милана Рајићића, земљорадника из Граба, Михаила Мила Николића, пензионера из Губереваца, Радослава — Мила Плазанића, земљорадника из Губереваца, Драгана Станојевића, пензионера из Чачка, Милутина Бугарчића, пензионера из Гуче, Крстомира Вукосављевића, пензионера из Гуче, Милицава Недовића, пензионера из Ртара, и Данила Марића, пензионера из Турице. Они су аутору много помогли да буде комплетирана документација о сељачким радним задругама у Драгачеву, да расветли и неке моменте којих нема у документацији, па им аутор изражава захвалност за пружену помоћ.

LES COOPÉRATIVES PAYSANNES DE TRAVAIL DANS LA RÉGION DE DRAGAČEVO

Les coopératives agricoles ont une longue tradition dans la région de Dragačevo, située dans l'Ouest de la Serbie. Une place à part y est occupée par une expérience effectuée sous l'influence de l'URSS, mais qui n'avait pas été suffisamment vérifiée dans la pratique soviétique; il s'agissait des efforts, fournis par le pays tout entier et visant à permettre, par la mise en commun des biens et du travail, une rapide transformation socialiste de l'agriculture et des campagnes.

Dans la région de Dragačevo huit coopératives paysannes de travail furent fondées à partir de 1949, bien que l'on en eût envisagé la formation dans chacune des agglomérations. Les paysans s'associèrent dans les villages suivants: Vranjica (Guča), Rtari, Viča, Gornja Kravarica, Belica (Guča); Guberevci, Turica et Grab. Ils mirent en commun leurs terres, leurs bétails et leur outillage agricole. Les membres de ces coopératives obtenaient, pour le travail fourni, un équivalent en argent et en produits agricoles. Ces organismes formèrent immédiatement leurs «cours économiques» comportant tous les bâtiments nécessaires, en y investissant d'importantes ressources. Les produits agricoles, restés après la répartition de la récolte entre les coopérateurs, étaient vendus, sur la base des contrats préalablement passés, aux entreprises commerciales d'État, mais à des prix inférieurs à ceux de marché. C'est ainsi que l'on chercha à aider les travailleurs des villes.

Cependant, dès la fin de la première année, les difficultés économiques s'aggravant, on put constater que les paysans, se méfiant de toute innovation et traditionnellement attachés à leurs terres, s'occupaient beaucoup plus de celles dont ils étaient restés propriétaires que du travail dans la coopérative. L'État, se trouvant dans une situation difficile après la Résolution du Kominform, ne put offrir à ces coopératives une aide substantielle, si bien qu'elles finirent par s'éteindre. Dans la région de Dragačevo, cela se produisit même avant le Décret publié le 30 mars 1953 et réglant les rapports de propriété et la réorganisation des coopératives paysannes de travail.

L'ouvrage présent décrit, sur la base de nombreux documents conservés, la naissance et le développement des coopératives paysannes de travail dans la région de Dragačevo, mais aussi leur disparition graduelle. L'auteur a analysé, en particulier, les conséquences de cette expérience manquée dans les villages du Dragačevo.